

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА Ч. 14.

МАРКО ВОВЧОК

**ДВА СИНИ
Й ІНШІ ОПОВІДАННЯ**

КРАКІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА Ч. 14.

МАРКО ВОВЧОК

**ДВА СИНИ
Й ІНШІ ОПОВІДАННЯ**

КРАКІВ

1940

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИТВО.

Накл. „Українського Видавництва”, Krakів, Кармелітська 34.
„Нова Друкарня Денникова” під наказною управою.
Краків, вул Оржешкової ч. 7.

Verlag: »Ukrainischer Verlag« G. m. b. H. Krakau
Karmeliterstrasse 34, II.

Druck.: »Nowa Drukarnia Dziennikowa« Kommissarische
Verwaltung Krakau, Orzeszkowagasse 7.

МАРКО ВОВЧОК

Марія Виленська, що писала свої оповідання — „Народні Оповідання”, підписуючи себе Марко Вовчок, прийшла на світ 10. грудня 1834 р. в маєтку свого батька Олександра, близько села Козакова, в Єлецькому повіті. Орловської губернії. Вона жила в московському окруженні однаке обставини так склалися, що в душі молодої Марії зростала симпатія до всого, що українське, уже від її дитинства. Марія Виленська знала українську мову від дитини; її дід любив співати українських пісень; однаке правдиве освідомлення перейшла Марія в Харкові, де саме вона познайомилася з українською літературною мовою. Врешті її побут у Немирові завершився її працею на українському літературному полі. До Харкова приїхала Марія — Марко Вовчок — учитися; Харків був, після Полтави, другим vogнищем умового українського життя. Тамошній університет був заснований (1805 р.) заходами українського громадянина Василя Каразина; важний тим, що старанням деяких професорів став там виходити (з 1816 року) „Український Вісник”, між університетською молоддю розбудилася цікавість до української місцевої історично-поетичної старовини. Наш український славний письменник, Григорій Квітка-Основяненко, був директором театру в Харкові; та якраз тоді, як Марко Вовчок училася в харківськім пансіоні, ректором університету був український поет Петро Артемовський-Гулак.

Але життя Марка Вовчка так якось склалося, що вона не зазнала щастя ні в своєму подружжі, ані тимбільше в письменстві. Тимто й вона довший час перебувала на еміграції, не хотіла з другими ділитися своїм горем, ховала

Його для себе, переживала від молодих літ тиху драму. Але ж ці переживання, це саме горе, виробили в їй спо-чуття для недолі близнього. Марко Вовчок розуміла тра-гедію своєї „Сестри”, яка перебуває на ласці в брага й братової, бо сама вона перебувала на ласці родини; ще краще розуміє кривду кріпачок і кріпаків у своїх „Народ-ніх Оповіданнях”, бо вона сама мала недоброго вітчима, що погано й жорстоко поводився з своїми людьми, і сама вона мабуть зазнала від його не одної зневаги, що врешті мусіла кинути рідну матір і рідне гніздо.

З Марком Вовчком познайомився Шевченко в Петер-бурзі та дуже високо її цінив, не тільки за її чудові опо-відання з життя українських кріпаків, але теж і за те, що вона знала українську народну мову, як ніхто тоді її не знав. Тарас Шевченко звав Марка Вовчка „пророком на-шим”, „своєю донею” і ставив її нарівні з собою.

Твори Марка Вовчка мають велику вартість не тільки за красу мови, але й тому, що авторка тих оповідань, ка-жучи словами Шевченка, була „кротким пророком і обле-чителем жорстоких людей неситих”. Поруч творів Шевченка — оповідання Марка Вовчка були в українськім письменстві першим полумяним протестом проти кріпацтва, кривди на-родніх низів.

Вже сучасники Марка Вовчка ставили цю письменницю в ряди борців за права простолюддя на вільне, достойне існування, і безперечно „Народні Оповідання” це твори, що родились зі сміливого духа й горячого серця, спосібного до бунту й протесту проти того пекла, яким була тоді царсько-поміщицька Росія.

ДВА СИНИ

I.

Чоловік умер, двоє діток мені покинув, два сини. Треба мені заробляти, своїх діток годувати. Не справлюсь сама. Те продала, те продала — усе попродала. Важко нам убогим своє добро збувати, що воно в нас кровю обкипіло.

Збула... клопочуся, бідкаю з ночі до ночі... Ніколи гаразд і діточками втішатись...

А діти ростуть, уже й вінтяться коло мене і щебечуть мої соловейки.

II.

Андрійко був у мене повновидний, ясноокий; веселий був хлопчик, жвавий. Було за день добре мені впечеться своєю пустотою, а ще лучше розважить. І посварюсь, і поцілую його. Він був старшенький.

А що вже Василько — тихий, сумирний: і в хаті не чутъ і на дворі не видно. Був якийсь задумливий змалку. Чи те, що він у таку тяжку годину народився, хутенько після мого чоловіка, чи таку вдачу йому Бог дав.

Андрійко село оббіжить — вернеться червоний сміючися, пустуючи; а цей, гляди, під хатою денебудь сидітиме: землею пересипається або зілля всякі вишкує:

розкопує щось — хробачка вигребе, або метелика вловить — дивиться, думає... Гукне Андрій, він увесь іздрігнеться. А коли то було ляже в садку та цілісенький день і пролежить нерухомо, мов прислухується до чого.

— Що це задумався, сину? — спитаю.
— Який це світ великий, нене!

Ще хлопям був, приземком, а всі вже зілля знов: і як зветься, де й коли процвітає і яким цвітом: і коли пташки у вирій еїдлітають і коли прилітають з вирію — усе він теє знов.

— Іце йому так Бог дав! — було мені кажутъ люди.

— Нехайте його — це йому так Бог дав.

III.

Ото було тими вечорами довгими осінніми, як вже стомить мене робота, заберу обойко до себе на коліна та почну на добрий rozум навчати — як вмію, так і навчаю...

Розказую їм і про те і про друге — толкуюся з ними. Отже мій Андрійко хутко й заскучає; так він і вариться; очі собі тре і позіхає і зідхá

— Пустіть вже, мамо! — проситься. — А скоро пустила, чого не загадає! І гомонить і пустує, поки сон і зможе. А Василько буде хоч цілісіньку ніч тую довгу зо мною сидіти, мене слухаючи та мені в очі пильнесенсько дивлячись.

Поснемо. В ночі прокинешся — не спить Василько мій.

— Сину! Чому не спиш?

— Так... Не хочу! Чого, мамо, ніч темна — невидна?

— Так Бог дав, дитино, ще темно у ночі... — Спи! — кажу йому, — спи!

Він і замовкне... Тільки довго ще неспокійно ворочається.

Було як місяць у віконечко за світить, Василько дивиться, очей не зводячи. А я від людей чула, що недобре, як на сонних дітей місяць сипле промінням — то й укриваю було їх і наказую Василькові: „Не дивись, Василечку, на місяць — не годиться!” Він і зідхне... То вже в ряди-годи упаде така нічка, щоб він спочив тихим духом — або зовсім нема йому сну, або ж сни неспокійні сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря знялася, вже й сонечко зійшло, а він міцним сном висипається, розкидався — розгорівся... Як його з вечора трудно упорхати, так і підняти у ранці. А прокинувся він, мій пустунчик — і гуком його в хаті, аж сохи дівжать! Ну, бігать, гомоніть, гайнувати, аж усе піде жужмом! А само таке раде, веселе, міле!...

Та то вже, хоч жалко не жалко, а треба впинити: і пострахаєш було і покрикнеш на нього...

Василько меншенький, а навчає старшого брата. Андрійко скорший був, палкий як іскра: то було тричі на день і більш посвариться з дітьми на вулиці, а то й побється за яку пустоту.

— Андрійко! — каже Василь, — а що ти невеселий?

— Бивсь, от що!

— Ото й бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі й не минулось; а якби не заводивсь, то й не смуткував би тепер і не стидно б було, що тебе побито!

А Андрійко йому свое:

— I, так сидіти нудно!

Та знов югне з хати — і слід загинув!...

Тихий був Василько, розсудливий, хто його й на розум добрий наставляв, Господь його знає! Чи піде було чи не піде до товариша, вже й повернувсь, вже й дома: не засидиться, не заграється ніде. Так і зріс на самоті сам із собою.

Не говіркий був, не сміливий. У кого вже він вдався такий! Андрійко то всіх дівчат у селі знає. Робить і діло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на гуляння на парубоцьке! Сейже, як до чого став, і очей не зведе і думки ні на що не зверне -- уся душа його в роботі.

IV.

Діти мої, діти мої!

Пройшла в нас чутка — рекрутчина цього року буде. Як я почула, наче мене холодом обняло. Поглянула на своїх парубків: що то за хороші, за молоді, Боже мій добрий!

Одного ранку — бодай такого ніхто не оглядав — сказано мені, що на черзі Андрійко у рекруті...

Збираю останнє, споряжаю його. Яково то свою дитину на лихо, на біду виряжати! Хто того не знає, нехай же мене спитає!... А він то на моїх очах уже привяв... Де той погляд молодецький, де той усміх веселий!

Чи мені ж те оповідати, що не одна я ненька стара хлопцеві серденько слізми вялила? Плакали і молоді очі за ним, за його гарною вродою! Любо він пісні виспівує було ясними зорями. Голос його по усьому селу розлягається. Отже й виспівав собі дівчину любу та гарну. Літньої пори, тихими та теплими ночами лежу було довго без сну — думаю та горюю, і чую було розмову їх тиху та любу... Сподівалась я невісточки як ластівочки собі на втіху... Пішла моя сподіванка слідом за рекрутами.

V.

Казано в середу брати бранців по обіді. Сиджу я та дожидаю тої години — коли вбігає мій Василько задиханий, блідий, а за ним два чоловіки в хату.

— Пані матко! спорядіть обох; пан звелів і Василя брати.

Я віри не йму їм.

— Не буде цього! — таки на їх кажу.
— Атже-ж пан і сам людина!

— Hi, мамо, — промовив Василь, — так воно дійсно є, як вони тобі сказали!...

І всі мене вмовляють, а в мене серце наче завмерло: і чую, що говорять, і бачу їх, а до серця ніщо мені не доходить...

VI.

Виїзджають три тройки. Усе новобранці. За ними рід іде, провожає. Сіла й я між своїми синами, їду. Шлях мигтить; гаї та поля на очі набігають...

І так мені сталося, наче я дитина мала:
не розумію нічого, не знаю, не пам'ятаю.
Тілько як гляну на дітей, то страшно стане.

Приїхали до приєму, повели їх, а ми
стоїмо, ждемо. Мене мов сон хилить, та
будять мене — хто плачем, хто риданням.
Перших вивели моїх... Господи, Боже мій:
Ти ж у нас великий, ти ж милостивий! Луч-
ше б я у землю поховала їх обох!...

VII.

Привели мене у темну якусь хатину —
землянка чи льох чи що воно таке, не скажу!
Якийсь москаль сидить: головач, розкошланий,
під щотиною увесь, як іжак. Се
буде їх старший, дядько...

Кланяюсь, прошу:

— Не оставте ласкою вашою, добро-
дію, і моїх синів.

Даю йому, що змоглася, грошенят; а то
полотна і на діток дещо...

— Не журись, старушка, — прохрипів,
трошка ваші синки проскучать, без того не
можна на світі, а там злюбиться; молодці
будуть, от як і я, приміром кажучи!

Поглянула я тоді спильна на нього:
нервовий, обдутий якийсь він, очі в нього
якось померхли... Боже-ж мій! А мої сини,
мої голуби сизі! Що у них душа теперень-
ки свята і погляд ясний, і любі обличчя
квіткою процвітають!

VIII.

Попрощалися. Провели мене діти за
місто... От іще й досі, як вибереться літом
на день гарячий, душний, то й згадаю собі

те прощання наше: от ідемо містом... позачинювані будинки, запиняні вікна скрізь; згід містом соснина темна далека заступила шлях пісковатий; суне перед очима по піску рипливий віз, на небі сонце пекуче...

IX.

Зісталась я сама — самісінька, недугуючи. Ні сну мені ні відпочинку. Роблю через силу, нічого не знаю, не чую.

Минає рік і другий і п'ятий...

Обняла мене мов хмара чорна; тілько й світяться мені як дві зіроньки темної ночі: то дітоньки мої!

По Різдві сиджу я одного вечора, так уже у пізні лягови, пряду... На дворі заверюха, аж у вікна бє, і світло мигтить...

Коли — стук-стук! Відчиняю — Василь!

— Василечку, синочку мій! а Андрійко де?

— Нема вже, мамо, Андрія. Ляг Андрій, мамо, тай не встане вже!...

А я наче знала, я його що дня в Бога, що ночі оплакувала!... А жити б такому та жити! На виріст і на силу й на личко у батька удавсь: отже за батьком і на той світ погнався!...

— Зостаріли ви, ненько!... Як вам тут жилося? нужди приняли?

— А так мені жилося: устаю — плачу, і лягаю — плачу, так мені жилося!

— Я, мамо, до вас умирати прийшов!

Придивляюсь до нього — лишенко мое!... Воно й молоде, та вже надломлене!

— Синочку мій! бодай я не діждала твого слова почути!

Отже то щира правда була, що він скав.

Тане й тане мій Василько, як свічка.
Полежав, похирів — тай на весні переставився.

Де йому й жити було! Воно й росло так, аби слава, а ті виправки та походи силу йому усю вибрали...

— Не на те народивсь, моя мати, щоб мені людей на війні тратити, — було каже.
— Не для таких як я війна, і боєвик з мене не жвавий!

Як уже в тяжкому недузі лежав, то все було дума тай дума собі.

— О Боже, Боже! — заговорить, — який у тебе світ красний! А я й не наживсь у світі, а я й не навчився, я й не знаю нічого!...

І в останню годину промовив:

— Не жив я, мамо, на світі! тілько збирається жити!...

Молоде, то як косою скосило... А я зісталася!...

X.

Тілько мені й потіхи, що коли присниться мої дітки. Та все сняться вони маленькими, а парубками ніколи не присниться.

І як живі вони стоять перед душою моєю: Андрійко веселий, кучерявий, ніби по хаті бігає та гомонить, а в хаті ясно — ясно! Василько над квітками та зіллями сидить, задумався...

Прокинусь — пусто! робота дожидає; треба жити, треба діло робити, треба терпіти горенько..,

Живу... Дивлюсь, як хата валиться;
чую, що й сама я пилом припадаю — якось
туманію, наче жива у землю входжу.

ЛЕДАЩИЦЯ

I.

Пані наша була не перволіток, тай не яка стара; а з себе була висока, оглядна, говірки скорої, гучної. Вбиралася шпетненько — шнурочок до шнурочка, гапличок до гапличка. Ходить, було як намальована.

І в кімнатах було у нас гарно: вичищено, вилощено, покрашено — і кріслечко і столичок, усе як слід, по панськи. Було пані камяних цяцьок понаставляє, чарочок, мисочок із зеленого, з червоного скла. Був у неї й собака з міди кований і зайчик чепеляний, мерережані ушка. Все те ні до чого, а в купі воно блищить і на очі навертається і рябіє — аж бе. А найдорожча штука — висів у неї на стіні пан мальований, — чорнявий, як жук, а хмурий, як ніч, з золотими перснями на руці, — її батько покійний, князь вельможний. Хто, було, не прийде до пані з гостей, кожному пані оповістить: — „Се мій татоночко покійничок!”

Знала вона, як із ним поводитись, як заговорити, як глянути, зідхнути. Прийде якийнебудь бідолах, то вона йому гучно говорить: — „Се мій батько — князь!” — Другому, пихатому, багачеві, зідхаючи: „Ото, як мій батенько живий був, — ось із його мальовання — не знала я біди!” — А

третьому, щирому й молодому хлопяті:
— „Що, — каже, — те світове — і вель-
можність і багатство? От був мій пан-отець
— князь, великого чину дійшов”...

Отже то сяк, то так, а кожному розка-
же, що вона князька дочка. А про те не
згадувала, як жуковатий князь прогайну-
вав усю батьківщину, зоставив їй тільки
будинок невеличкий у місті з садочком
і двором, бо то була її материзна — того
вже не зміг прогайнувати.

Чотири кімнаточки було кругленьких
у тім будинкові, створчаті вікна, рундучок
із піddaщям. За будинком садочек гу-
стий, старий вже. Зелений двір травою
високою поріс; од воріт дві стежечки по
йому бігло узеньких: до будинку одна,
друга до хати. Серед двору гилляста яблу-
ня стояла.

Половину будинку пані давала
якимсь паничам під найми; ще й столувала
їх, — з того й жила небога. А чоловік її
десь далеко служив; ми його й не бачили.
Тай пані було байдуже.

Паничі скучати їй не давали: що дня,
що вечора з нею бавились, то в карти гра-
ли, то пісенько співали...

Не гадки нашій пані по такому жит-
тю!...

II.

Мене їй подаровано. Я родом із Глу-
щихи; була колись Іванківських панів...
Жила я в батька-матері. — Боже мій милив!
Тепер спогадаю, як то жилось тоді мені!
Оженився наш пан і взяли мене на вслугу
до молодої пані. А вона, ця вже моя пані,

у пригоді якось їй ставала. Гостює, було, місяць, або й більш, дододжає їй. От, як стала вона жалкуватись: — "Що мені робити? Нема слуги! Чи не дасьте ви мені яку з ваших?"

— Чому ні? Беріть собі, котру схочете. — То вона і взяла мене і завезла з собою од роду моого, од родини. Без мене й батько й мати померли; без мене рідувесь перевівся. Зосталась я сама одна у світі.

Жила я у пані років з п'ять. Спершу я сама була у неї, а далі, як уже столовників завелося багато, пані взяла свою кріпосну молодицю з дочкою. Доти пані їх держала у якихсь приятелів своїх, бо в неї, окрім цього двору, не було ні садиби, ані кроку землі своєї: усе спродане, — тільки отсю молодицю з дочкою до вслуги їй придano. Князь то так, пан-отець її вельможний, похазяйнував. Далеко десь були вони завдаті і довго пані виважала, поки зважилась їх до себе забрати. А вони ще якось були з вільного роду, козаки, чи що, якось то ними князь той жуковатий неправдою завладав: то й опасувалась небога держати їх у місті, щоб не збаламутились за вільність проти неї, зайшовши у ради, в совіті з городянами.

Молодиця звалася Чайчиха Горпина, дочка — Настя. Не великомовна була та Чайчиха, не привітна: якась хмара повила її на віки. Чи пані свариться, чи бе (бо хоч пані й не зла була, а все часом попобє), чи там спідницю дарує, або хустку, — Чайчиха прийме усе мовчки й одійде. Работяща, покірна людина, здається, з неї, поки не

Глянеш на ті брови здвигнуті, чорні, на ті очі ямкуваті, огнем блискотючі.

Якось було мені смутненько. От я й плачу собі, сидючи на лавці. Звісно, чоловік і в щасті, то часом смуток обіймає, — не то, що нам. Воно кажуть: привикнеш!... Ні!... Втомишся терплючи, то й здається тебе, що все тобі байдуже, — та разом прохинеться лихо. Часом одне слово... А що ви думаете? Часом бійку забудеш у годину, а якесь там слово гіркеє вразить тебе до самого серця, — місяці, роки памятитимеш.

Сумно мені було і перемовити щире слово жадалося. А Чайчиха коло печі порається, — „Горпино! — кажу, — ось я журюся, я плачу, а ви все одинакові. Так нам, мабуть, Бог дав!... Певно, що й ви лихо знаєте?”

Вона скинула на мене чорними очима, немов питала, яка в мене думка, тай одказала:

— Чому ні?

— Господи! — кажу знов, — як я колись молодого віку жила в батька, в матері!...

— А я — каже, — вік ізвікувала, усе тягаючись по чужих дворах.

Тай змовкли ми.

— Ви сиротою зосталися змалку, Горпино? — знов питаю.

— Ні, мене взято з семї маленькою. Батька і матір ледве зазнаю. І вони чи познали б, у послі мене побачивши!... Та не бачили — вмерли.

— А чоловік ваш, небіжчик, звідки був родом?

— З того села, де я жила з панами,
з Говійовки. Дворак був.

— І довгенько ви жили з ним?

— Пів року.

— Господи! І не нажилися! Щож то йому за лихом сталося?

— Спяничивсь і вмер.

По сім слові вийшла з хати і вже ніколи я до тієї речі з нею не верталась.

III.

Було над вечір одробимось, пані куди в гостину піде, — сидимо коло воріт. То з тим перемовимо, то з другим, — спитаємо, привітаємо, а Чайчиха мовчки сидить. Настя щебече з сусідчиною. Жила проти нас міщеночка; сирітка була, Кривошиєнкова звалася. Така славна дівчинка була! Очі в неї були ясні, коси довгі, великі, чорнорусі, а личко — як яблучко. Було, як не побачиш, весела собі, щебетлива й голосочок був у неї — наче струмочок прудко біжачий. Дуже вони з Настею любилися: як сестри рідні — все було в купці. Діла не багато в Насті: що тоді вона тільки з дітей виходила; от собі й щебечуть щебетушечки. А Горпина все сама, все мовчить.

— Горпино! кажу, — чому ви хоч із дочкою своєю не поговорите? Веселіш вам було б...

— Яка ще з нею мова? Вона ще дурна, нехай перше розуму дійде.

— А на мене, — говорю, — то я б і з малою дитиною розмовляла. Нехай мені спочує, аби хто! Свої думки-гадки пови мовляю, поплачу...

— А дитина, то п'ятому, десятому оповіщатиме, яке ваше горе... На те воно молоде в Бога!

— Що ж, кажу, — добрий чоловік пожалкує!

На те мені Чайчиха нічого не відказала.

А дівчина була в неї хороша, як квітка. І така вона була якась палка, чуюча... Вже було як зажуриться чим, то аж занедужає; як же весела — що то за жарти, що в неї за пісні, за вигадки!... Шамка, легка, станом струнка, волосом чорнява, а що вже очі! Там були такі, що й без мови говорять. От інше, то поплаче собі тихенько, зідхне, тай годі; а весело — всміхнеться. Ні, вона було у горі, то слози виплаче, у радощах — сміх висміє. Що спочує, то з самої душі, з самого серця, щурого кипячого... От і росла вона, виростала.

IV.

А Чайчиха, що далі усе вона хмурніша — от от мов хмара чорна. І замічати я стала, що вона почала кудись ходити. Увечорі пізно якісь до неї люди приходять і довго вона з ними говорить. Я собі мовчу, мовчу, в неї не питаю. Коли одного дня — бачу, іде у двір чи москаль, чи хто його зна, — з червоним коміром, такий пикатий, усатий і питає, чи дома пані? От я кажу: — дома. — А сама — зирк. Горпина стойть на хатньому порозі, біла як хустка і проводить того москаля очима.

Я аж злякалася. До неї: — „Що вам, Горпино?” — Вона тільки рукою махнула.

Оддав той москаль бумагу якусь пані. Вона ж як прочитала, розгнівалась, стривожилася. Написала щось і дала тому москалеві. Він поніс. Незабаром прийшов якийсь нан-черевань і стали вони у двох із панією радитись. Пані так і сипле словами і хусточкою очі обітре і руками сплесне. Дала йому гроші. А він усе слухав, брови піднімаючи та по кріслечку нігтями стукаючи. Гроші взяв і сховавши в кишеню: — „Не бійтесь, каже, нічого не бійтесь!” — Пані йому дякує, до воріт проводить і там дякує. Прихожу я тай розказую Горпині.

— Що се таке?

А вона тільки зуби спинила, та простогнала ніби: — „Знала я, знала!”

Я нічого не розумію. А тут приходять якісь судовії два панки. Веліли Горпині стати перед себе, а сами сіли. Один табаки понюхав, другий хусточкою обтерся, тай пытають:

— Ти, молодице, вільності шукаєш?

А вона: — Я.

— Попадешся у біду, дурна! служи своїй пані та роби.

Вона мовчить.

— Чуєш? Розумієш... Гляди ж, шануйся! Не зволь напасті на себе! Почуємо іще -- негарно буде!

Тай пішли.

Хочу їй слово сказати... Та гляну на неї -- не вимовлю. Сіла вона та голову на руку скилила. Не плаче, не тужить — як замерла!

I Настя тут стоїть; задумала і на лиці міниться.

V.

Господи, як же сварились пані на Горину! і на очі її не пускала тижнів ізо два.

А Настя мені якось і каже: — „Так от чого матуся така думна ходила!... Ось чим журилася! Отож вона мені маленькій, було, розказує про наших батьків вільних, тай сама волі збажала! Веселіша вона тоді була... — каже, а сама задумалася, зажурилася — не така, як тепер... Розказує, було, мені, прядучи, казки, як наші батьки вільними козаками по Дніпру жили і пісень гарних про ту старовину співала.

А я їй говорю: — То чого ж се ти й собі, Настусю, усе думаєш?

— Та все мені — каже, — давня воля сниться. Чогось мені не впокійно: усе чогось дожидаю, сама не знаю чого... І думки мої мішаються і сон мене не бере; а засну — все сниться, що на волі!...

VI.

А Настя вже шіснадцятий рочок починає. Пані гаптувати її вчить, шити: розумна, жвава вона, швидко й навчилась — на свою голову: пані зраділа, та чужу роботу почала брати. Було, кому треба, вона погодиться: — „Маю тут сусідку молодицю; вона гарно шие” — тай дасть Насті пошити. І добре гроші вона брала і багато роботи їй давали. Настя сиди та ший. А воно таке молоде, юна ще така, а в неї ще серце єд кожного слова кипить, у неї ще думки рояться веселі дівочі, ще б молоденській пороскошувати, по зелених садках тихими вечорами, красними зорями побігати, лю-

бих річей, проти місяця стоя, послухати.
Ну, що ж робить! Інша, кажу, поплакала б,
тай сумирилась. Настя не така вдалася.
Скільки вона сліз вилила, Боже мій, світ
мій! Станула, як віск. Ясні очі веселі стем-
ніли і стала вона похмуря, як її мати.

VII.

Якось пані пішла в гостину й нікого зі столовників дома не було. Ми з Чайчихою, упоравшись у хаті, пішли до Насті. А Настя шила у паніному покою. Увійшли, а дівчина, затулившись руками, ридає — ридає!
Аж задихається.

— Що тобі, Насте? — питую.

А Чайчиха тільки глянула на дочку, нічого не сказала й сіла.

— Що тобі?

Настя мені в вікно показує, на вулицю киває.

— Що там, голубко?

— Там люди! — покрикнула. — Живуть, ходять собі, на божий світ дивляться, а я оттут над чужою роботою пропадаю.

— О, пташко! — я вмовляти, — хіба в їх горя не має, в тих людей?

— То що горе! Я горя не боюся!... Мені гірш: я не знаю ні горя, ні радощів; я мов камінь тут каменю.

Гляну на Горпину, а вона сидить, слухає, наче їй ця пісня відома, — і головою не поведе.

Зідхнула Настя важко, обтерла сльози дрібні, тай каже: — Сядьте близченько, мамо! Погомоніть, тіточко, розговоріть мене.

Що тут мені їй говорити?

— Ти, Насте, не журися, не плач...

А вона не вважаючи, не слухаючи, як кинеться до матері, як ухопить її за руки:

— Мамо, мамо! Скажіть мені словечко, скажіть! Моя душа переболіла... Мое серце схне!

— А що тобі казатиму, дочко? — зговрила Чайчиха похмуро. — Поради нема!

Коли тут хтось — шам, шам!

— Пані, кажу, — пані... А вона в двері.

VIII.

— От, — крикне пані, — який собор!
Аби я з двора, то й не питай роботи!

Бере сорочку в Насті, дивиться: — Та ти й не шила, мабуть, нічого, га?

— У мене голова болить, — одказує Настя понуро.

— А гав ловити, то в тебе й не болить тоді голова?... Ледащице, у матір удалася! Може й тобі на волю заманулось? Ось я вам дам волю?...

А сама на порозі стоїть, не дає й нам із Чайчихою пройти.

— Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу, а воно, ледащо мені робити не хоче!

— Може, собі роблю? — каже Настя, да так то вже гірко каже тії слова: — Може, собі заробила що?

— Ти мені смієш так одвітувати? Я ще тебе не вчила! — Тай стала її бити.

— Бийте, бийте, — покрикнула Настя, — тай за це кажіть дякувати!...

— Мовчи ж! Мовчи! А то буде на ввесь вік тобі лиха!

— Нехай буде!

Гляну я — пані у гніву, розгорілась.
Гляну на дівчину — бліда, грізна, сама роз-
пач гіркая! Гляну на Чайчиху — хмара хма-
рою!

Та на наше щастя столовники надій-
шли. Пані випхала тоді Настю за двері. —
„От життя мое! — жалкується, — яке ле-
дащо, да й те грубить мені. А за що? Що
не школено по хазяйськи, не бито, як у ін-
ших. О, мій татоньку! — зиркає на мальо-
ваного князя, а в самої очі такі зробились,
як у його, в самої така морщина між бровами, — чи думав ти, чи гадав, що твоя
доня — княжна мусить із тою негіддю по-
ганитись, клопотатись!”

А столовники їй: — „Ta годі вам кло-
потатись! Чи стоїть того ледащо, щоб ви
себе турбували? Нумо вечеряти!”...

Життя наше, життя! Молодого віку
робиш-робиш, а сам в убожестві, в ганьбі,
— і такеньки старість нахопиться... По чім
вас, молоді літа, згадувати?...

IX.

І вже в нас у хаті ні мови, ні говірки.
Чутно з покоїв, як там сміються, жартують
голосно.

Пані, було, на картах столовникам до-
лю вгадує, або що розказує, іноді то спі-
ває, — і все про якогось друга милого спі-
ває: „Чому друг не любить, забуває, чому
не буває, — себто свого пана згадує, чи
що...”

А в нас тихо. У печі палає. Я в кутку,
Настя у другому понура. Чайчиха коло пе-
чі, як мара, хибається, робить.

Убіжить, було, сусідочка-дівчина до Насті: — Настусю, іди бо до нас! Поговоримо... Чого така смутна? Коли вже тебе пані не пускає, то ти тим не журись; а ось, як годинонка вільна, то собі й погуляй, надоложи, що втеряла!

— Не надоложу, сестрице, не надоложу! — скаже гірко так, аж та весела щебетушечка голівку схилить, зіхнє і змовкне.

Коли це так уже почалося: як вечір, то й нема Насті. І так було не два, не три вечорі.

Одного вечора ми й спати полягали, її нема. У день її не бачили: робила при пані, а ввечорі знов зникла.

Не лягла Чайчиха, сидить і дожидає дочки. І я собі не сплю: сумно мені такеньки, Мати Божа!

І от іде вона вже в ночі, вже зорі по-перед нею мерехнуть. Іде вона, а мати стріча й питает: — Де була дочко?

А голос у самої, як струна перебита...

— Не питай мене, моя мати! Не питай! — одкаже їй Настя. І задзвініли слова її по хаті, як плач...

І почне Чайчиха: — Що се ти робиш, дочко? Що ти собі задумала? Чи не на мою голову безталанну?

А дочка лягла; лежить — німа, мов убита.

— Де ти була? Де ти була, дочко? — Ні просьби, ні грозьби не чує — німа.

X.

На другий день увечорі Чайниха біля воріт зажидає. Вибігла дочка, вона її за руку:

— Куди йдеш? Вернись!

Завернула, привела до хати і цілісінький вечір просиділа Настя у кутку, руки скрестивши, дивлючись у землю, слова не промовивши.

І вже так пішлося: аби мати не догляділа — дочка втіче. Як уже не просили, як не благали — нічого не сказала. Ми й слідком за нею слідкували, — іде вона, оглядається; а заглядівши, що її доганяють, побіжить, як полетить на крилах: не дожене їй молоде, не то що підбита мати, або ї я. А ні слів, ані слів не чує, не вважає.

Як то сумно було в нас у хаті! Як то тихо, глухо!... По тижнях слівця, було, не перемовимо любого. Я, було, ѹ хочу озватись до матері або до дочки, — не зважуюся хіба тільки подивлюсь на них.

Одного вечора сидимо ми з Чайчихою в хаті. Пані вже спать полягали, усе тихо. Насті нема. Довгенько сиділи ми. Тільки ѹ чути, як вітер у садку зіллям колисає, та словейко свище-щебече.

Коли з необачка Настин регіт почувся. Аж ми іздрігнулись. Я злякалася... А Настя розчахнула двері з гуком, стала на порозі ѹ сміється. В хаті каганець ледві-ледві світив. Стоїть вона така червона, очі горять; стоїть і сміється. Мати проти неї стала, дивиться. І от Настя почала... Та так весело, що мені стало сумно — сумно...

— Матусенько моя? Мабуть ви мене дождали? Ось дочка прийшла... Чого дивитесь, мамо! Хіба не пізнали? Се я... Мені весело...

Та ступила й захиталась... Боже мій!
Світе мій! Се ж вона пяна!

Хитаючись, пройшла до столу й сіла.

— Ну, моя матінко! Ізнайшла вже я чоловіка, що мене визволить... Напевно вам говорю, що визволить... Напевно вам говорю, що визволить... Будемо вільні, станемо жити, на самих себе робити, будемо за його Богу молитись... Хоч він тепереньки й зневажає мене і од людей мене не криє, та нехай! Я йому, матінко, дякую, я йому, матінко низесенько кланяюсь у самі ноги... Пані не має жадного права до нас. У неї землі, мовляв, не має... Ми ж, моя матінко, козачого роду... Як то нам застряти у неволі вічній... Ні, він нас визволить... І її визволить (на мене вже). Весело мені, як то вже весело, мати моя рідна!... А засмучуся — він грошей мені дасть... Я горілки куплю... І зорі ясні в голові в мене світять...

І так то вона говорить і сміється, а Чайчиха тільки слухає, не зводячи з дочки очей похмурих...

Заснула Настя, на стіл схилившись...
І каганець ізгас... Темна їх ніч покрила.

XI.

І з того часу, що вечір — вона було й пяна; а вирве в день годинку, то і в день уп'ється. Постерегла й пані: гнівалась велико, соромила її й матір: — „Ти мати: чому не впиняєш?”...

Замикали Настю — вона, було, таки втече; чи дверима, чи вікнами, а втече. Лає пані, бе, а вона було:

— Нехай, нехай! Упюся — все забуду, весело буде!

Чого вже пані не робила! Було, як іще твереза Настя, то пані умисне її перед столовниками соромить:

— От дівка, от золото, от ледащиця!

А Настя ніби й не чує. Сміються вони і вона ще всміхнеться. Втомилася вже й пані сердившись: — „Хоч у день же роби мені доброе, ледащо! Нехай тобі всячина!”

Замикає, було, у день її, стереже; а ввечорі тільки пустила, — вона й зникне до чочі.

XII.

Найшлася в Насті дитинка... Таке то малесеньке, сухесеньке, слабеньке!

Як зобачила його Настя: — „Дитино моя! Лихо мое!” — Застогнала і затуливши руками, заплаче... А давно вже вона не плакала... Я боюся, що Чайчиха, думаю, вже на дочку не дивиться, то й дитину не привітить, та підношу до неї тихенъко:

— „Бог, — кажу, — дитинку вам дав!”

Вона взяла дитинку на руки, тай дивиться пильно й журливо й понуро... Дивиться, поки аж слізози в неї покотилися.

— Горе, — каже, — горе, да горе!...

Я й собі кажу: — Горе! — плачуши. Оттак ми народження привітали — сумом та плачем!

І росло ж воно трудно та болізно: усе нездужає та квилить. А Настя стала більш іще пити. Як пяна, то було що заговорить до мене і дитину попестить, пожалує. — „Дитино моя! Чому твій тато не прийде одвідати?... Шкода його дожидати: не прийде! Що йому? Він і не спитає ніколи...

А ти мене, янголятко, не клени". — Оттакі, було, слова промовляє, а сама до дитини всміхається і ладки їй бє. Бє ладки — сумно було дивитись: дитина мов неживенька, а вона з нею грається... Як же твереза, то з роду не підійде до дитини, не гляне, біжить геть. Ми вже ту безталанночку молочком напували.

Одного разу, як не пустили Насті два дні, чи що, Господи! Билась вона, кричала наче її гарячим залізом пекли: — „Ой, пущтіть мене, пустіть! Або з мене голову здійміть! Змилуйтеся! Мучите мене на що й про що? Я пяница вічна... Помилуйте мене, пустіть! Уплюся я, своє лихо засиплю.. А в тверезої — лихо обік мене сидить, лиxo мені в вічі дивиться!"

А пані все не велить пускати та жалкується столовникам: — „Які ці люди пяниці? Мабуть вони вже іншу істоту мають, не таку як у нас... Гляньте — молодесенька, а вже впивається! Ледащиця, тай годі!... Пхе! І дитя своє зовсім занедбала, — пропадає дитя"...

А вони вже їй на те: — „Страх! У цих людей ні сорому, ні совісти, ні душі, десь, не має!"

Да так і судять собі, смачненько вече-ряючи, або так бавлючись.

XIII.

А дитинка тихо дійшла... Одного ранку прихожу я її попестити, нагодувати; вхожу — у хаті темно, бо на дворі похмарило, далеко грім одгрімує, вітерець заліг десь, тиша...

Вхожу, дивлюсь, а дитинка вже очицями поводить.

Я до неї кинулась, перехристила. Воно зідтхнуло разочок і душечка її одлетіла... Ні Чайчихи, ані Насті не було дома. Я дитинку обмила, прибрала, стіл заслала і на столі її положила. Збігала — свічечку купила, засвітила в головках, ручечки їй зложила...

Прийшла Горпина, перехристила, поцілувала холодну унучечку і довго стояла над нею, довго. Прийшла Настя весела й пяна. — „Що се таке? — каже. — Дочка моя вмерла? Дочки, дочки малая! Рученьки мої холоднісінькі! Личенько мое привяле!” — Сама бере її за ручечки, цілує, у головку цілує. — „Яке-ж німе! Колись то квилило тихенько — тепер німе... Так отсєти вмерло... Добре, донечко, добре! Єй-же Богу добре!”

А сама слізми обливається, наче й горює, й радіє чогось разом.

Коли схопиться хитенько: — „Горілки треба, горілки! Люди будуть, ховати доню прийдуть!... Чи прийдуть же? Щож? Все треба горілки... Побіжу!”

І побігла і до ночі не верталась. А ми тут розгорили труночку, прибрали, зіллячком уkvітчали. У ночі Настя вернулась. Знов дитину за рученьки брала, знов у головку цілувала. Коло труночки й звалилась і заснула і все: — Добре, добре, ей-же Богу добре!” — Все те слово промовляла.

А в ранці прокинулась, побачила труночку, — іздригнулась, зблідла.

— Умерла! — промовила, наче вона того їй не знала, забула... До дитини; а я її одвожу: — „Насте! Насте!”

— Пустіть! — гримнула, — нехай подивлюсь! Я ще не бачила її ѹ доси, до самої смерти її... Дивилась — дивилась, якось тихшала все ніби сумирялася, тай вийшла з хати.

Ми їй поховали дитинку, її не було; а потім, як уже прийшла — того вечора твереза і біла-біла, стомлена така прийшла, — нічого в нас не питала... Після цього ще гірш запила.

XIV.

Не день же їй не два таке життя велося... Матінко; два роки! Коли Настя разом покинула пiti, нікуди їй кроку з двора не йде; а сама така тривожна: в лиці міниться, здригається, труситься, — от наче б вона собі смерти чи... волі ждала! Питаю — мовчить. I так три дні. На третій день увечорі промовила слово: — „Обманув!”

— Насте, голубко, — кажу їй — і цо тобі таке? Скажи ж мені, моя безталанна!

— Що мені зробити? Я піду до його, піду!... Або я його з світу зведу, або сама зійду. Він мене впевнив, що в понеділок волю пришле... Піду, піду, хоч задушу його... Може, полегшає...

Вирвалась у мене з рук, тай побігла. Я за нею, сама старій кричу: — Лихо, горе буде!

А стара тільки головою кивнула, ніби їй не ждала іншого.

Біжу я та кричу: — Насте, Насте! Пожди мене! Я з тобою хочу йти... Я тобі помогу у всьому.

Не слухає, біжить. Мусіла я до дому вернутись.

Нема Насті до ночі; нема у ночі; не прийшла і в день. Посилала пані шукати. Шукали ми, не знайшли.

Коли так, на другий уже день, в обідню добу, йде вона і два москалі її провадять.

Кинулась я до них: — Голуби мої сизі! що ви з нею робитимете?

— От баба здуріла! Певно всі ви дурного роду! каже мені сухенький, жовтенський москалик, розмахуючи бумагою. — От і ся, — на Настю показує — вот їй воля, тут би її выбрикувати, а вона останній разум згубила.

— Яка воля? — питаю не розуміючи.

— А вже ж вільна буде! От яка!... Вже перішили. Який панич гарний за неї просив!

А другий москаль: — Еге! За стару не попрэсяти! Броцадай стара!

І жартують такенъки межи себе. А Настя йде біла як хустка, ні жулива, ні весела, — от мов з каменю.

Вибігла Чайчиха. Кажу їй — віри не йме і слухати не хоче. А пані перелякалася: то за тим знайомим шле, то за другим, плаче, ради просить, жалкується. А ми чекаємо — ждемо: чи смерть, чи воля бідолашним буде. Колотилося у нас такенъки аж туждень. Зовсім уже перішили, що ми віль-

ні, а все пані пускати нас не хотіла, — та мусіла вже.

От, як зібрали нас в останній раз, то обявили, що ми всі вільні, у руки бумагу дали, — вийшли ми за ворота панські, — як заридає тоді Чайчиха!... Ридає, ридає так, Господи! Та тільки приказує: — „Ой, світе мій, світе мій милив, світе мій красний!”

Зійшлися сусіди, товплються на вулиці, остутили, поздоровляють нас, самі з нами плачуть, а нас умовляють. А Чайчиха їм на те: — „Сестриці! Брати! Родино! — так то вже величає їх! — Не бороніть — нехай поплачу! Я двадцять років не плакала!”

І так вона вимовила, що всі знов дрібними сльозами вмилися.

Як я тоді на неї глянула, тоді я тільки й побачила, які в неї очі добре, який усміх ласкавий, — наче то не Чайчиха передо мною мовчуща, понура... А далі, як схаменулась вона, як глянула на дочку, охмурніла й осмутніла знов тяжко.

А Настя стойть, на всіх, на все дивиться, та шепче: — „Я вже сьогодні випила, — шумить мені в голові”...

А далі: — „Люди добре! — простогнала, — чи я вільна, чи я тільки пяна?”

XV.

Настина подруга давня, ота Кривошиєнківна, приняла нас до себе в хату. Зібралось ще скільки добрих сусідочок туди до

нас, та радимось. Тільки Настя, як сіла в кутку, як схилила голову, — немов замерла так.

— Насте! — кличмо, — йди лишень до ради, порадимось.

— Голова болить! — одказала.

На другий день іще гірше вона занедужала; вже з того дня не вставала. Танула вона, як свічечка. Нікого не пізнає, дивиться страшно і все за голову себе хапає.

— Горить, горить! — каже.

На п'ятий день підвелась, хустки шукає, зривається ніби куди бігти.

— Насте, куди се?

Мати заплакала, — просить: — Доню мою, схаменись!

— Герлки хочу! . Піду! Піду!

— Пустіть мене, пустіть!

— Куди ж тебе пустити? Ти на ногах не встоїш... Ляж!

— То вбийте мене, вбийте! — крикне, ламлючи руки.

Положили її знов на ліжко. Почала вона кидатися, почала стогнати, кричати.

— Я вільна, вільна!... І вільна і пяниця і лedaщо!... Де ж мені прихилитись, де? Добрий хазяїн вижене. — Пяниця, лedaщо, — треба її з свого двору вигнати! — скаже й вижене, — і добре зробить!...

К'ночі вже з сили зовсім вибилася, — тільки стогнала стиха та просилася:

— Не женіть мене, не женіть, — нехай я хоч трохи одпочину! Матінко, яж ваша дитина, — не женіть!

Усе їй привиджується, що її женуть. І дитину свою згадувала.

— Сховайте, сховайте мою дитину, —
шепче, — вона вже давно вмерла!

Так, о півночі, піднялась на ліжку...

— Зима лята! — вимовила, — куди ти
мене женете?

І впала.

Се вже її останнє слово було...

—о—

9. I. 1942

